

Leyla Büyükbayrak

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Michał Dahl

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Sytuacja kobiet w Turcji. Aspekty prawne i społeczne

Wstęp

Sytuacja prawna i społeczna kobiet, w szczególności troska o przestrzeganie zasady równości płci, bez wątpienia zaliczana jest do najważniejszych wyzwań stojących przed światem w XXI wieku. Tematyka ta jest najczęściej podejmowana w ramach dyskursu naukowego, prowadzonego przez przedstawicieli doktryny prawa międzynarodowego, w tym praw człowieka, a także odpowiednie instytucje propagujące wartości demokratyczne (np. ONZ, Radę Europy) oraz organizacje walczące o równouprawnienie kobiet i mężczyzn. Celem niniejszego opracowania jest omówienie wybranych aspektów prawnych i społecznych związanych z sytuacją kobiet w Republice Turcji. Przedmiot analizy wybrali autorzy nieprzypadkowo. Leżąca na dwóch kontynentach Turcja jawi się bowiem jako interesujący przykład odwiecznego kontrastu, wzajemnego oddziaływania kultur Wschodu i Zachodu. Owa dychotomia jest również widoczna w kontekście badań nad sytuacją kobiet w tym kraju. W przypadku Turcji kluczowe znaczenie ma uwzględnienie zmian w tureckim systemie prawnym, będących konsekwencją podjęcia przez nią negocjacji akcesyjnych z Unią Europejską w 2005 r. Należy pamiętać, że przestrzeganie międzynarodowych standardów w zakresie ochrony praw człowieka (praw obywatelskich, politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, w tym praw kobiet, dzieci oraz mniejszości narodowych i osób wysiedlonych) stanowi podstawę, na jakiej powinny się opierać wszystkie inne aspekty procesu akcesyjnego¹. Uwzględnienie faktu, iż podpisanie umowy stowarzyszeniowej między Turcją a Europejską Wspólnotą Gospodarczą nastąpiło 12 września 1963 r. (weszła w życie 12 września 1971 r.), prowadzi do wniosku, że okres gruntownych reform w dziedzinie prawnej regulacji praw człowieka, w tym praw kobiet, rozpoczął się *de facto* w drugiej połowie ubiegłego wieku². Zagadnienia związane z ich transformacją oraz obecnym kształtem opisano w rozdziale I niniejszego opracowania. Wspomniany wyżej zróżnicowany charakter kulturowy Republiki oraz

¹ J. Będkowska, *Turcja a Unia Europejska w kontekście praw człowieka*, [w:] J. Jaskiernia (red.), *Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Ewolucja i uwarunkowania europejskiego systemu ochrony praw człowieka*, Toruń 2012, s. 298.

² K. Łastawski, *Historia integracji europejskiej*, Toruń 2008, s. 332.

specyficzna mentalność turecka implikują zasadnicze różnice pomiędzy prawnymi uregulowaniami statusu kobiet a ich sytuacją faktyczną. Wybrane problemy społeczne z tym związane przedstawiono w rozdziale II pracy. Całość wieńczy podsumowanie, będące próbą określenia stopnia, w jakim obecne uregulowania prawne przekładają się na rozwiązanie najistotniejszych problemów, wynikających z niepełnej wciąż implementacji zasady równości płci oraz zagwarantowania kobietom praw, jakimi cieszą się one w większości demokracji zachodnich.

1. Sytuacja kobiet w Turcji – aspekt prawny

Zasada równości płci jest zwykle rozpatrywana wraz z zasadą niedyskryminacji w postaci jednej zasady ogólnej³. W ramach tego zagadnienia można wyróżnić m.in. ogólną zasadę niedyskryminacji w korzystaniu z praw człowieka, wymagania dotyczące niedyskryminacji w powiązaniu z prawem do równości wobec prawa i równej ochrony prawnej jako autonomicznego składnika katalogu praw międzynarodowo chronionych, a także poszczególne aspekty równości i niedyskryminacji, tj. zasada równości płci czy zakaz dyskryminacji rasowej i apartheidu⁴. Zasady równości płci oraz zasady niedyskryminacji nie rozgraniczał też Mustafa Kemal Atatürk, współtwórca i pierwszy prezydent Republiki Turcji. Warto nadmienić, iż właśnie na czasy realizacji postulatów ideologii kemalistycznej przypada stopniowy rozwój tureckiego ruchu feministycznego. Ruch ten wnosił postulaty zaliczane do podstawowych haseł tzw. zachodniego feminizmu, takie jak: dostrzeżenie nierówności przypisanej obu płciom (podporządkowanie kobiet mężczyznom), przekonanie o uwarunkowanej społecznie, niestałej pozycji kobiet oraz nacisk na ich autonomię⁵. Pierwszym aktem prawnym, przyjętym przez władze proklamowanej w 1923 r. Republiki, mającym istotne znaczenie dla sytuacji prawnej kobiet w Turcji, był Kodeks cywilny, uchwalony 17 lutego 1926 r. (wszedł w życie 4 października 1926 r.). Nowy kodeks zakładał równe prawa mężczyzn i kobiet. Na jego mocy wprowadzona została instytucja ślubów i rozwodów cywilnych, a zlikwidowana poligamia (jakkolwiek w owym czasie miała marginalne znaczenie). Swoistym *novum* było umożliwienie muzułmankom zawierania małżeństw z niewiernymi, co do tej pory karane było śmiercią, a także jawne odstępstwa od islamu⁶. Prawo kobiet i mężczyzn do równego dostępu do edukacji zostało zagwarantowane na mocy odpowiedniej ustawy

³ Na kontrowersje związane z jednością lub odrębnością zasady wskazuje jednak prof. T. Jasudowicz w podręczniku „Prawa człowieka i ich ochrona”, por. T. Jasudowicz, *Zasady ogólne prawa międzynarodowego praw człowieka*, [w:] B. Gronowska [et al.], *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2005, s. 166.

⁴ Por. *ibidem*, s. 166–173.

⁵ J. Hannam, *Feminizm*, Poznań 2010, s. 18.

⁶ D. Kołodziejczak, *Turcja*, Warszawa 2011, s. 129.

z 1925 r. Zmiany objęły również sferę praw wyborczych poprzez przyznanie kobietom prawa wybierania przedstawicieli w wyborach lokalnych i krajowych (co nastąpiło odpowiednio w 1930 i 1934 r.)⁷.

Turcja podjęła starania mające na celu całkowite wyeliminowanie problemu dyskryminacji kobiet oraz rozbudowania katalogu przysługujących im praw, jakie niejako wymusza na niej członkostwo w organizacjach międzynarodowych o zasięgu zarówno regionalnym, jak i międzynarodowym. W tym kontekście na szczególną uwagę zasługuje ratyfikowanie Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (CEDAW) w 1985 r., Europejskiej Karty Społecznej, Konwencji o prawach dziecka, Planu działania po konferencji ds. populacji i rozwoju w Kairze oraz tzw. Deklaracji Pekińskiej. Uwzględnienia wymagają także odpowiednie decyzje i zalecenia instytucji, takich jak Międzynarodowa Organizacja Pracy, Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju⁸. Pomimo istnienia konsensusu umożliwiającego podpisanie wyżej wymienionych aktów prawnych, Turcja wciąż boryka się z problemami związanymi z ich pełną implementacją. Dowodem na to jest niechlubne pierwsze miejsce zajmowane przez Republikę Turcji w oficjalnych statystykach liczby skarg spływających do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu w latach 1959-2013, z zastosowaniem podziału na poszczególne kraje, uznające jego jurysdykcję (2994 skargi na 16 863 rozpatrywanych *in genere*, z czego *gros* dotyczyło naruszenia zasady równości płci i zakazu dyskryminacji)⁹.

Podstawy ustroju konstytucyjnego Republiki Turcji, w tym regulacje odnoszące się do pozycji kobiet względem mężczyzn, zostały uregulowane w ustawie zasadniczej z 1982 r. Nowa Konstytucja została uchwalona w wyniku trzeciego w historii Turcji przewrotu wojskowego, do którego doszło 12 września 1980 r. Pierwsze posiedzenie Zgromadzenia Ustawodawczego odbyło się 23 października 1981 r. Praktycznie cały 160-osobowy skład Zgromadzenia pochodził z nominacji lub mianowania władz wojskowych. Na czele 15-osobowego komitetu konstytucyjnego, wyłonionego przez konstytuante, stanął profesor Orhan Aldıkaçtı¹⁰. Pierwszy projekt nowej ustawy zasadniczej przedstawiono 17 lipca 1982 r., po dokonaniu niezbędnych poprawek poddano pod głosowanie w referendum ogólnokrajowym, które odbyło się 7 listopada 1982 r. Społeczna

⁷ Zakres przemian prawnych i społecznych ery Atatürka doskonale ilustrują słowa samego Kemala, wypowiedziane 12 kwietnia 1935 r. do uczestników Międzynarodowego Kongresu Kobiet w Stambule: „Jestem przekonany, że korzystanie z praw społecznych i politycznych przez kobiety jest niezbędne do szczęścia i dumy ludzkości. Możecie mieć pewność, że tureckie kobiety, wraz z kobietami z całego świata, będą działać na rzecz pokoju i bezpieczeństwa na świecie” (tłum. M.D.); *Mustafa Kemal Atatürk – Women’s Rights*, <http://ataturk.twoday.net/topics/Women’s+Rights/> (dostęp: 9.11.2014).

⁸ Por. F. Şahin, *Women’s rights in Turkey*, Turkish Policy Quarterly, nr 1, 2012, s. 40-41.

⁹ *Violations by article and by states*, http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2013_ENG.pdf (dostęp: 9.11.2014).

¹⁰ E. J. Zürcher, *Turcja. Od sultanatu do współczesności*, Kraków 2013, s. 283.

popularność generała Kenana Evrena, głowy państwa w latach 1980–1989 (Prezydenta Republiki Turcji od 8 listopada 1982 r.) sprawiła, iż ponad 91% Turków opowiedziało się za przyjęciem nowej Konstytucji¹¹. Warto jednak odnotować, że udział w wyborach miał charakter obowiązkowy (pod groźbą utraty czynnego prawa wyborczego na pięć lat oraz zapłacenia grzywny), a krytyka Konstytucji była zakazana.

Obecnie obowiązująca Konstytucja z 1982 r. jest najobszerniejszą ustawą zasadniczą w historii Republiki Turcji. Zawiera 177 artykułów regulujących w sposób szczegółowy, często nawet kazuistyczny, kwestie polityczne i społeczne¹². Aż 63 spośród 177 przepisów Konstytucji traktuje o prawach i obowiązkach jednostki. Regulacje te miały jednak bardziej deklaratoryjny, aniżeli rzeczywisty charakter, w szczególności w pierwszej dekadzie po jej uchwaleniu¹³. Jak trafnie zauważył Adam Szymański, „w odróżnieniu od liberalnej konstytucji z 1961 r. obecna ustawa zasadnicza zakłada funkcjonowanie systemu praw i wolności, które – podobnie jak obywatele – stają się funkcją państwa. Oznacza to jego nadrzędność nad jednostkami tworzącymi społeczeństwo. Odzwierciedla to preambuła konstytucji, w której nie ma już mowy o «opieraniu się» państwa na prawach człowieka, ale jedynie o ich «respektowaniu». Art. 12 ust. 2 wskazuje na to, że prawa i wolności nie rodzą w pierwszej kolejności obowiązków ze strony państwa wobec obywateli, ale wiążą się ze zobowiązaniami jednostek względem społeczeństwa”¹⁴. Powyższy komentarz ma istotne znaczenie dla analizy praw, przyznanych kobietom na poziomie konstytucyjnym, w szczególności w kontekście realizacji zasady równości płci.

Kilka z bardzo wielu nowelizacji tureckiej Konstytucji miało na celu ochronę statusu prawnego kobiety. Do najistotniejszych zmian w tej materii należy m.in. wprowadzenie do Konstytucji w 1995 r. zasady równości małżonków (art. 41 ust. 1) oraz zasady równości kobiet i mężczyzn wobec prawa (2004 r., art. 10 ust. 2)¹⁵. Wymienione regulacje zasługują na bardziej szczegółowe omówienie.

Przez prawie 20 lat obowiązywania Konstytucji z 1982 r. brak było w niej wzmianki o równych prawach i obowiązkach małżonków. Regulacja taka została włączona w skład pakietu reform z października 2001 r. i miała na celu wypełnienie formalnych zobowiązań wynikających z ratyfikacji Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (dalej jako: EKPCz), przy zachowaniu zgodności z przepisami tureckiego Kodeksu cywilnego¹⁶. Jak

¹¹ *Ibidem*.

¹² T. Leżański, *Wstęp*, [w:] Ö. Emiroğlu [et al.], *Konstytucja Republiki Tureckiej*, Warszawa 2013, s. 31.

¹³ Por. E. Özbuden, *Constitutional law*, [w:] T. Ansay, D. Wallace (red.), *Introduction to Turkish law*, Ankara 2011, s. 26–31.

¹⁴ A. Szymański, *System konstytucyjny Turcji*, Warszawa 2006, s. 28.

¹⁵ T. Leżański, *op. cit.*, s. 43.

¹⁶ A. Szymański, *Między islamem a kemalizmem. Problem demokracji w Turcji*, Warszawa 2008, s. 150.

stanowi analizowany przepis, „Rodzina będąca podstawą tureckiego społeczeństwa oparta jest na równouprawnieniu małżonków”¹⁷.

Funkcję odpowiednika zakazu dyskryminacji, ujętego w art. 14 EKPCz, pełnił w tureckiej Konstytucji art. 10 ust. 1, w którego świetle „Wszyscy są równi wobec prawa bez względu na język, rasę, kolor skóry, płeć, poglądy polityczne i przekonania filozoficzne, religię, wyznanie, bądź inne względy”. Kierowanie się dogmatycznym kemalizmem, w tym szeroką interpretacją części nieostrych pojęć zawartych m.in. w art. 10, 13 i 14 oraz w tzw. gumowych paragrafach (aktach prawnych niższego rzędu), doprowadzało do licznych pogwałceń przez władze państwowe praw i wolności obywatelskich¹⁸. W tureckiej debacie publicznej, zwłaszcza na początku XXI wieku, pojawiały się głosy o konieczności wprowadzenia poprawki do Konstytucji, wprost zapewniającej równouprawnienie kobiet i mężczyzn. Stosowne regulacje, wraz z przepisami zmieniającymi treść m.in. art. 90, 131 i 143, przyjął turecki parlament w maju 2004 r. Doszło dzięki temu do rozszerzenia zakresu praw i wolności konstytucyjnych, przy jednoczesnym ograniczeniu wpływów wojska, znacznie wykraczających poza rozwiązania obowiązujące w państwach demokratycznych¹⁹. W wyniku nowelizacji do art. 10 dodano ust. 2 o treści: „Kobieta i mężczyzna mają równe prawa. Państwo jest obowiązane zagwarantować wprowadzenie tej zasady w życie”²⁰. Do tak sformułowanego przepisu dołączono również zdanie: „Podejmowane w tym celu kroki nie mogą być interpretowane jako sprzeczne z zasadą równości wobec prawa”²¹. Dodanie kolejnego zdania do ust. 2 art. 10 było spowodowane koniecznością uwzględnienia stanowiska tureckiego Trybunału Konstytucyjnego w sprawie noszenia przez kobiety chust muzułmańskich w budynkach uczelni państwowych. Tak zwaną „hidżabową nowelizację”, zmieniającą treść art. 10 oraz art. 42 Konstytucji (prawo i obowiązek kształcenia i edukacji), poparła rekordowa większość 411 posłów, spośród liczącego 550 parlamentarzystów Wielkiego Tureckiego Zgromadzenia Narodowego. Za przyjęciem projektu opowiedzieli się przedstawiciele rządzącej Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (AKP), a także nacjonalistycznej MHP, kurdyskiej DTP oraz niektórzy posłowie niezrzeszeni, przeciw głosowali członkowie konserwatywnej partii CHP oraz DSP²². Warto nadmienić, iż obowiązujący od lat 80. zakaz noszenia chust jest na tureckich uniwersytetach rygorystycznie egzekwowany od 1997 roku. Został wprowadzony przez władze wojskowe pod pretekstem obrony świeckiego porządku państwa, w myśl doktryny sformułowanej przez Mustafę Kemala Atatürka. Po

¹⁷ Art. 41 ust. 1 został zmieniony na mocy ustawy nr 4709 z dnia 3 października 2001 r.

¹⁸ A. Szymański, *System konstytucyjny Turcji*, op. cit., s. 28-29.

¹⁹ Por. S. Yazici, *A Guide to the Turkish Public Law Order and Legal Research*, <http://www.nyulawglobal.org/globallex/turkey.htm> (dostęp: 11.11.2014).

²⁰ Art. 10 został zmieniony na mocy ustawy nr 5170 z dnia 7 maja 2004 r.

²¹ Trzecie zdanie ust. 2 art. 10 zostało dodane na mocy ustawy nr 5982 z dnia 12 września 2010 r.

²² Por. E. Özbudun, *Turkey's Search for a New Constitution*, [w:] „Insight Turkey” 2012, nr 1, s. 45-46.

przyjęciu ustawy nowelizacyjnej przez turecki parlament w lutym 2008 r. i szybkim podpisaniu jej przez prezydenta główne ugrupowanie opozycyjne, Partia Ludowo-Republikańska (CHP), zaskarżyło ją do Trybunału Konstytucyjnego. W wyroku z 5 czerwca 2008 r. Trybunał odrzucił zaskarżoną poprawkę, podkreślając, iż jest ona sprzeczna z zasadami świeckości zapisanymi w Konstytucji²³. Istotna zmiana w linii orzeczniczej Trybunału może być zaobserwowana na przykładzie prawniczki Tuğby Arslan, której nie wpuszczono na rozprawę sądową z uwagi na fakt, iż nosi ona tradycyjną muzułmańską chustę. Turecki Trybunał Konstytucyjny, znany ze swej powściągliwości wobec obecności islamskich symboli w miejscach publicznych, po raz pierwszy zwrócił w swoim orzeczeniu uwagę na fakt, iż noszenie przez kobiety hidżabów jest jednym z elementów zagwarantowanej przez Konstytucję wolności religijnej. Powołał się przy tym na analizowany art. 10 oraz art. 24 ustawy zasadniczej (wolność sumienia i wyznania)²⁴. Opisane kontrowersje wraz z oficjalnymi informacjami o inicjatywach podjętych przez turecki rząd w kwestii ostatecznego zniesienia zakazu noszenia islamskich chust w placówkach oświatowych (nie tylko uczelniach wyższych) podkreślają powagę problemu oraz wysoki stopień nieprzystosowalności przepisów Konstytucji z 1982 r. do obecnych realiów społecznych i politycznych²⁵.

Szymański w swojej monografii pt. *Między islamem a kemalizmem. Problem demokracji w Turcji* wyróżnił trzy sfery, w których dochodzi do licznych naruszeń konstytucyjnej zasady równouprawnienia kobiet i mężczyzn. Pierwsza sfera związana jest z rodziną i małżeństwem, druga (częściowo związana z pierwszą) dotyczy stosowania przemocy wobec kobiet, trzecia zaś dotyka równouprawnienia kobiet i mężczyzn w życiu społeczno-politycznym²⁶. Biorąc pod uwagę fakt, iż dla kompleksowego omówienia wyżej wymienionych zagadnień niezbędne byłoby napisanie osobnej dysertacji doktorskiej, poświęconej wszystkim zasygnalizowanym do tej pory problemom, autorzy niniejszego artykułu zdecydowali się ograniczyć rozważania natury prawnej do zasygnalizowania jedynie najistotniejszych, ich zdaniem, aktów prawnych, z punktu widzenia realizacji zasady równości płci w Republice Turcji.

Aktem prawnym, mającym istotne znaczenie w kontekście analizy katalogu praw i wolności przysługujących kobietom w Turcji, jest wprowadzona w życie w 1998 r.

²³ Por. *Tureckie uniwersytety bez chust*, <http://fakty.interia.pl/swiat/news-tureckie-uniwersytety-bez-chust,nId,841218> (dostęp: 11.11.2014).

²⁴ Por. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego Republiki Turcji z 25 czerwca 2014 r. opublikowany na oficjalnej stronie internetowej Trybunału: <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/BireyselKarar/Content/d6210a91-8f0a-4a2f-bcb8-5b56407fb522?wordsOnly=False> (dostęp: 11.11.2014).

²⁵ Por. *Turcja zniosła zakaz okrywania głów chustą w szkołach*, <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/turcja-zniosla-zakaz-okrywania-glow-chusta-w-szkolach/58qr9> (dostęp: 11.11.2014).

²⁶ Por. A. Szymański, *Między islamem a kemalizmem...*, *op. cit.*, s. 148-164.

ustawa nr 4230 o ochronie rodziny²⁷. Ustawa przyznaje ochronę prawną kobietom i dzieciom, będącym ofiarami naruszenia nietykalności cielesnej. Ustawa przewiduje także zastosowanie środków zapobiegawczych w celu zapewnienia ochrony ofiar, zainicjowanych przez Prokuratora Generalnego.

Podstawę prawną do późniejszych nowelizacji Konstytucji z 1982 r. stanowił nowy Kodeks cywilny z 2001 r. (wszedł w życie 1 stycznia 2002 r.), umożliwiający zdecydowaną poprawę sytuacji w przestrzeganiu zasady równouprawnienia kobiet i mężczyzn²⁸. Kodeks ten wzmocnił pozycję kobiety nie tylko w rodzinie, ale w społeczeństwie w ogóle. Poprzez usunięcie fragmentu o mężczyźnie jako „głowie wspólnoty małżeńskiej”, jako pierwszy akt prawny w dziejach nowoczesnej Turcji *expressis verbis* wyraził zasadę równości kobiet i mężczyzn w związku małżeńskim (art. 41 ust. 1 Konstytucji). Jak wskazał A. Szymański, według przepisów Kodeksu cywilnego z 2001 r. „Małżonkowie wspólnie decydują o wyborze mieszkania, razem zarządzają wspólnotą rodzinną i razem wnoszą swój wkład w postaci pracy i majątku do budżetu rodzinnego (art. 186). Żona może używać przed nazwiskiem męża nazwiska panińskiego (art. 187). [...] Mąż stracił swój decydujący głos w przypadku różnicy zdań w kwestii wychowania dzieci, gdyż zgodnie z art. 185 ust. 2 małżonkowie są zobligowani do wspólnej opieki nad dziećmi i wspólnego ich wychowania. Minimalny wiek zawarcia małżeństwa wynosi dla obydwu narzeczonych 17 lat, w wyjątkowych sytuacjach – 16 (art. 124). Obowiązki i prawa związane z alimentacją ponoszą zarówno mężczyźni, jak i kobiety (art. 175). Jednak w takich kwestiach, jak: podział majątku rodzinnego (prawo majątkowe, art. 202-281), wybór i podejmowanie przez kobiety pracy (art. 192) czy ponowne wychodzenie za mąż po rozwodzie (art. 132), nadal zauważa się uprzywilejowanie mężczyzn. W przypadku par zawierających związek małżeński po 31 grudnia 2001 r. obowiązuje równy podział majątku. [...] Jednak według nowych przepisów to mężczyzna jest właścicielem majątku rodzinnego zdobytego przed 2002 r. Chociaż małżonkowie mają pełną swobodę w podejmowaniu pracy, to muszą brać pod uwagę dobro rodziny, co najczęściej wiąże się z tym, że kobieta spełnia swoje tradycyjne role²⁹”.

Aktem prawnym, penalizującym tzw. zabójstwa honorowe, tzn. morderstwa na kobietach, dokonywane przez ich partnerów lub rodzinę w celu „zmycia hańby”, wywołanej ich rzekomo niewłaściwym zachowaniem, jest turecki Kodeks karny, wprowadzony w życie 1 czerwca 2005 r. Mimo chęci kompleksowej regulacji tego ważkiego społecznie

²⁷ Por. Ustawa z 1998 r. o ochronie rodziny, opublikowana na oficjalnej stronie internetowej Ministerstwa Sprawiedliwości Republiki Turcji: http://www.justice.gov.tr/basiclaws/family_%20protection.pdf (dostęp: 11.11.2014).

²⁸ A. Szymański, *Między islamem a kemalizmem...*, op. cit., s. 152.

²⁹ *Ibidem*, s. 153.

problemu wykładnia pojęcia „zabójstwa honorowe” jest dokonywana przez tureckich sędziów w sposób niejednolity.

Poza powyższą regulacją ochrona państwa została również rozpostarta nad kobietami poddawаныmi przemocy. W tym celu utworzono specjalne programy szkoleniowe, prowadzone przez pracowników sił bezpieczeństwa oraz służby zdrowia, mające skutkować wzrostem świadomości społecznej w kwestii przysługujących kobietom praw i wolności. W działalność edukacyjną włączono również organizacje pozarządowe, we współpracy z Sekretariatem Generalnym Agencji ds. Statusu Kobiet oraz Agencji ds. Świadczeń Społecznych i Ochrony Praw Dziecka³⁰.

2. Sytuacja kobiet w Turcji – aspekt społeczny

Społeczna pozycja kobiety w Turcji nie jest jednakowa w poszczególnych regionach kraju oraz dziedzinach życia. Celem niniejszego rozdziału jest omówienie wybranych problemów społecznych, związanych zarówno z opisanymi wcześniej rozwiązaniami prawnymi, jak i wyznawaną przez większość Turków religią oraz wspomnianą już specyficzną mentalnością obywateli Republiki. Należy podkreślić, iż opisywane aspekty są w większości konkluzjami i osobistymi opiniami współautorki, będącymi efektem jej wieloletnich obserwacji życia społeczeństwa tureckiego.

Patrząc przez pryzmat religii, Koran wprowadził między innymi równouprawnienie kobiet względem mężczyzn, prawo kobiet do posiadania własnych dóbr, zakaz zabijania nowo narodzonych dziewczynek i regulacje względem wielożeństwa³¹. Wobec tych innowacji Islam, jako religia analizowana tylko na podstawie Koranu, wręcz nie dopuszcza do zaistnienia sytuacji, gdy pozycja kobiety względem mężczyzny będzie niższa. Współczesne problemy muzułmanek wynikają z błędnej interpretacji zasad Islamu, której początki można datować na okres panowania Abbasydów (dynastia sunnicka władająca kalifatem Bagdadzkim)³², kiedy rozpowszechnił się m.in. zwyczaj noszenia zasłony, instytucja Haremu i wykluczenie kobiet z życia publicznego³³. Te zasady zostały wprowadzone do kanonu Islamu, mimo że nie mają uzasadnienia w Koranie.

Współczesną sytuację kobiet w Turcji można rozpatrywać pod bardzo wieloma aspektami. Na potrzeby niniejszego artykułu zdecydowano się na wyróżnienie następujących kategorii:

³⁰ *The Right of Women, Gender Equality and Struggle with Violence Against Women*, http://www.mfa.gov.tr/the-right-of-women_-gender-equality-and-struggle-with-violence-against-women.en.mfa (dostęp: 11.11.2014).

³¹ M.U. Tworuschka, *Islam – mały słownik*, Warszawa 1995, s. 46.

³² Por. *Abbasydzi*, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Abbasydzi;3865030.html> (dostęp: 13.11.2014).

³³ M.U. Tworuschka, *op. cit.*

A. Turczynki a *yabancı*³⁴

- sytuacja kobiet w Turcji a tzw. model zachodni,
- pozycja kobiet tureckich względem kobiet przyjezdnych.

B. Geograficzne rozróżnienie sytuacji kobiet w Turcji: kobiety w miastach a kobiety z prowincji, z uwzględnieniem:

- poziomu wykształcenia,
- realnych możliwości utrzymywania kontaktów z zagranicą.

A. Turczynki a *yabancı*

Przyjęcie określonego modelu roli kobiet w społeczeństwach krajów europejskich jest uwarunkowane przede wszystkim poziomem ich rozwoju gospodarczego i kulturowego. Można wyróżnić zarówno podejście konserwatywne, często skracane do hasła „matka – Polka”, czyli kobieta, której życiowym zadaniem jest troska o rodzinę, jak i model tzw. karierowiczki, która wcale nie jest zainteresowana jej posiadaniem. Najczęściej jednak mamy do czynienia z modelem pośrednim, który reprezentuje większość kobiet. Kobiety te charakteryzuje częściowa niezależność, ale też pewna uległość mężczyźnie. Ze stereotypami dotyczącymi życia kobiety walczą feministki, domagające się wyrównania praw i wolności przysługujących obu płciom.

W Turcji dominuje model kobiety dbającej o dom, rodzącej dzieci i nieangażującej się w życie poza swoją małą społecznością, często ograniczoną do koleżanek i sąsiadek. Model ten zakłada, iż mężczyzna będzie w stanie samodzielnie utrzymać swoją rodzinę, a kobieta zadba o jej bieżące potrzeby. Prawie wszędzie w Turcji panuje patriarchy, jednakże Turczynki widzą go na swój sposób. Powszechnie jest postrzeganie mężczyzny jako głowy rodziny, ale kobiety jako jej szyi, odpowiedzialnej za wybór właściwej drogi.

W europejskim i tureckim modelu rodziny jest wiele różnic, jednakże obie tradycje oddają hołd i szacunek płci pięknej. Główna różnica polega na tym, iż jest on okazywany na różne sposoby.

Różnice między rodowitymi a napływowymi mieszkankami Turcji najwyraźniej widać w przypadku obserwacji poziomu zatrudnienia. Wiele kobiet zza granicy jedzie do Turcji właśnie w celu znalezienia pracy, podczas gdy 74% Turczynek pozostaje niezatrudnionych³⁵.

Silny wpływ na wysoki poziom bezrobocia wśród kobiet (88% wszystkich bezrobotnych³⁶) ma tradycja. Zdaniem niektórych ekspertów ma ona swoją genezę w podziale obowiązków, ukształtowanym w społecznościach wiejskich, podczas gdy tzw. klasa

³⁴ Powszechnie używane przez Turków słowo *yabancı* tłumaczy się jako *obcy*; K. Arslan, *Turkish Citizenship. What does Citizenship mean?*, <http://www.earthlaughsinfloweers.info/turkish-living/turkish-citizenship-what-does-citizenship-mean/> (dostęp: 13.11.2014).

³⁵ J. Będkowska, *Turecja a Unia Europejska...*, *op. cit.*, s. 303.

³⁶ *Ibidem*.

mieszkańska jest w Turcji czymś stosunkowo nowym. Na wysoki poziom bezrobocia wśród kobiet zasadniczy wpływ mają zasady Islamu, zrzucające odpowiedzialność za utrzymanie gospodarstwa domowego na mężczyzn. Taka interpretacja zasad wiary prowadzi do sytuacji, w których podjęcie przez kobiety pracy jest przez część konserwatywnych rodzin uważane za niedopuszczalne. Choć od 1994 roku³⁷ w świetle prawa kobieta nie potrzebuje zgody męża na pójście do pracy, wiele dziewcząt decyduje się na prowadzenie domu zamiast na karierę zawodową. Często może to być spowodowane przekazywanym z pokolenia na pokolenie wzorcem rodziny, z opinią bliskich lub życzeniem męża lub jego rodziny. Mężczyzna nadal ma decydujący głos w kwestii prowadzenia kariery przez kobietę (jest to uwarunkowane kulturowo). Panująca w Turcji klasowa struktura społeczeństwa najwyraźniej objawia się w relacjach jednostki z rodziną. Głos decyzyjny mają starsi członkowie rodu, zaś nieposłuszeństwo ich woli może zostać ukarane.

Rodowite Turczynki bardzo dużą wagę przywiązują do opinii innych, są ograniczane zakazami i nakazami narzucanymi im przez rodzinę, tradycję oraz społeczeństwo. Imigrantki natomiast często tłumaczone są byciem *yabancı*, co niejako automatycznie usprawiedliwia ich zachowanie, nieprzystojące Turczynkom.

Przyznanie kobietom szerokiego katalogu praw i wolności nie oznacza, że są one wykorzystywane w praktyce. Często Turczynki nawet nie zdają sobie sprawy z ich istnienia. Zwykle też, z obawy przed reakcją społeczną oraz biernością władz, kobiety nie zgłaszają przejawów przemocy domowej. Innym, skrajnym przykładem istniejących różnic kulturowych jest sytuacja, kiedy mężczyzna zdradza żonę, czego skutkiem jest ciąża kochanki. Mężczyzna przyjmuje wówczas kochankę pod swój dach, gdzie jednocześnie zamieszkuje wraz z żoną. W takiej sytuacji najczęściej usłyszeć można, iż powodem trwania małżeństwa jest brak wiary małżonki we własne prawa oraz osobista wartość. To prowadzi z kolei do kolejnego aspektu, jakim jest zależność finansowa Turczynek od ich rodzin (później mężów).

Siła tradycji jest również bardzo widoczna w przypadku zatrudniania w niektórych firmach, o czym opowiedziała w rozmowie pani Iwona Swatowska. „Obserwuję, że coraz mniej kobiet odkrywa włosy i jest to w pewien sposób wymuszone przez społeczeństwo. Mama kolegi nie została przyjęta do pracy w urzędzie, mimo odpowiednich kwalifikacji, ponieważ nie zasłania włosów. Przyjęta za to została kobieta po zupełnie innych studiach i bez doświadczenia, osłaniająca włosy. Rekrutujący jasno i wyraźnie powiedział, że zatrudnia tę panią ze względu na chustę”³⁸.

³⁷ M. Kiebała, *Kobieta w prawie tureckim*, <http://www.politykaglobalna.pl/2009/03/kobieta-w-prawie-tureckim/> (dostęp: 13.11.2014).

³⁸ I. Swatowska, *Kobieta w Turcji*, rozm. przep. Leyla Büyükbayrak, 13.11.2014.

Wprowadzenie przez Atatürka tzw. ustawy kapeluszonej doprowadziło do konsternacji obywateli nowo proklamowanej Republiki³⁹. Interesującym paradoksem jest, iż zabieg odwrotny (opisane w poprzednim rozdziale zezwolenie kobietom na zasłanianie głowy w urzędach i na uniwersytetach) spotkał się z nieznacznym tylko oporem społeczeństwa.

B. Geograficzne rozróżnienie sytuacji kobiet w Turcji

Tureckie miasta to w większości prężnie rozwijające się, nowoczesne aglomeracje, w których poziom życia jest zdecydowanie wyższy niż na prowincjach. Ma to związek z wieloma aspektami, np. poziomem edukacji, możliwością nawiązania kontaktów zagranicznych, większą liczbą miejsc pracy, teoretyczną możliwością zachowania anonimowości. Przekłada się to również na sytuację kobiet, poszerzając ich możliwości podjęcia pracy. Wyznają one „nowocześniejsze”, z europejskiego punktu widzenia, poglądy, często powielając modele zachowania kobiet z zachodu, naśladują ich styl ubierania się, myślenia. W miastach łatwiej jest również uzyskać pomoc specjalistyczną, dzięki czemu kobiety częściej z niej korzystają. Lepiej znają też przysługujące im prawa, co pozwala na łatwiejsze znalezienie kompromisu między tradycyjnymi powinnościami córki i żony a współczesnymi zasadami życia w społeczeństwie. Poza tym, większe możliwości przyczyniają się do wzrostu ambicji kobiet.

Kobiety z prowincji nie znają przysługujących im praw (nawet gdyby je znały, nie widzą możliwości ich egzekwowania). W małych społecznościach, gdzie trudno jest cokolwiek zataić, każda próba wywalczenia przywilejów zakończyłaby się plotkami, złą opinią wśród rodziny i sąsiadów. Należy również pamiętać o możliwości ukarania takiego zachowania, w najgorszym przypadku śmiercią poprzez „zabójstwo honorowe”, które, choć prawnie karane, nadal jest kultywowane w tradycyjnych społecznościach wschodniej Anatolii. Wykształcenie odgrywa bardzo istotną rolę w kwestii emancypacji kobiet. Poziom edukacji w Turcji jest silnie związany z usytuowaniem geograficznym danej miejscowości. W dużych miastach system kształcenia jest zbliżony do europejskiego, natomiast w mniejszych miejscowościach na pytanie, czy młody człowiek zna angielski, można usłyszeć następującą odpowiedź: „jestem z ... [nazwa miasteczka, gdzie się uczy]”, co ma tłumaczyć braki w wykształceniu.

Koran nakazuje kształcić wszystkich wiernych, również dziewczynki: „Kto ma córkę, niechaj wychowuje ją jak najlepiej, niechaj ją kształci i obdarza tymi Boskimi łaskami, jakie sam posiadał, w ten bowiem sposób ochroni się przed ogniem piekielnym”⁴⁰.

Tureckie rodziny inaczej traktują chłopców i dziewczęta. Nawet w rodzinach, w których wszystkie dzieci są zachęcane do nauki (w tym pójścia na studia), podejście

³⁹ Por. E.J. Zürcher, *Turcja. Od sultanatu do współczesności*, op. cit., s. 172-173.

⁴⁰ Por. J. Danecki (red.), *Mahomet – mądrości Proroka (Hadisy)*, Warszawa 1993, s. 105-108.

do edukacji córek jest zdecydowanie inne. Pomijając fakt, iż większość z nich zmuszona jest do sprzątanania i gotowania, kontrolowane bywa także ich życie towarzyskie, a jako dorosłe kobiety cieszą się mniejszą wolnością niż bracia. Priorytetem dla dziewcząt jest nauka wykonywania prac domowych, pomoc mamie w codziennych czynnościach, a kiedy przychodzą goście – usługiwanie. W miastach istnieje presja kształcenia córek. W mniejszych miasteczkach zjawisko to ma znacznie bardziej ograniczony zasięg, a na wsiach w zasadzie wcale nie występuje. W Turcji już małe dzieci wysyła się na nauki do zakładów pracy. Dzieci uczą się poprzez obserwację mistrzów, przy okazji wykonując podstawowe prace, jak np. zamiatanie podłóg.

Ponadto w konserwatywnych regionach Turcji dużą wagę przykładają do stanowiska pracy kobiet. Nie jest mile widziana praca w mieszanym towarzystwie, zwłaszcza, jeśli większość pracowników stanowią mężczyźni (np. praca w supermarkecie – mimo że i mężczyźni, i kobiety znajdują tam zatrudnienie, liczbowo przeważają kobiety, dzięki czemu ich opinia może pozostać nienaruszona). Praca kobiet w towarzystwie mężczyzn nie jest mile widziana. Utrwalony jest bowiem wizerunek kobiety jako istoty która kusi, może sprowadzić na „złą drogę”, ale też być narażona na nieprzyjemności w postaci niechcianych propozycji, zaczepki ze strony współpracowników.

Kontakt Turczynek z zagranicą możliwy jest na wielu płaszczyznach. Często odbywa się on za pośrednictwem rodziny, która wyemigrowała do Europy i odwiedza ojczyznę w czasie urlopów, „przemycając” przy okazji europejskie wzorce. Kobiety blisko związane z emigrantami cieszą się zwykle większą swobodą obyczajową. Mają znacznie szersze horyzonty, jeśli chodzi o możliwości wyboru ścieżki kariery lub edukacji. Świat wydaje im się mniejszy, bliższy.

Innym sposobem na czerpanie z zagranicznych wzorców jest udział w programie Erasmus lub innych programach międzynarodowej wymiany studenckiej. Udział w tego typu przedsięwzięciach wpływa na zmianę sposobu myślenia i zachowania Turczynek, ponieważ wiąże się z czasowym przyjęciem odmiennych postaw społecznych, charakterystycznych dla danego kraju. Takie wyjazdy kształtują charakter, osobowość, uczą samodzielności i tolerancji. Pozwalają kobietom na nabranie dystansu do siebie i świata, a także przedłożenie samorealizacji (np. kariery, hobby, zainteresowań, edukacji) nad prace domowe.

Nie należy zapominać także o kolejnej grupie społecznej, jaką stanowią zamieszkujący Turcję imigranci. Takie osoby mogą reprezentować jeden z dwóch typów zachowań: adaptację lub izolację. Osoby izolujące się od społeczeństwa tureckiego nie wnoszą nic do kultury i mentalności Turków. Adaptując się, ludzie czerpią z kultury i tradycji „tubylców”, ale też przekazują informacje o odmiennych kulturach, których

Turcy z ciekawością wysłuchują. Właśnie w taki sposób Turczynki mają możliwość przekonać się o istnieniu alternatywy dla znanego im od urodzenia modelu.

Podsumowanie

Podsumowując, trudno jest jednoznacznie ocenić sytuację prawną i społeczną kobiet w Republice Turcji. Zdecydowanie łatwiej jest odnieść się do uregulowań prawnych, gdyż te posiadają swoje odpowiedniki w krajach przestrzegających w pełni standardów demokratycznych, co umożliwia porównanie. Chcąc ocenić stopień przystawalności regulacji odnoszących się do równouprawnienia kobiet i mężczyzn do standardów obowiązujących w państwach demokratycznych oraz wymogów stawianych państwom-sygnatariuszom międzynarodowych konwencji, należy stwierdzić, iż są one w Turcji w pełni zachowane (przynajmniej biorąc pod uwagę stan prawny na koniec 2006 r.)⁴¹.

Trudniejszy do oceny jest społeczny aspekt sytuacji kobiet w Turcji. W świetle powszechnej opinii kobiety w Turcji są uciskane, nie znają swoich praw lub prawa te są im odmawiane. Należy jednak pamiętać, iż jest to *stricte* stereotypowe przedstawienie sytuacji. Znana jest także skrajnie odmienna opinia, w której życie kobiet tureckich niemal w niczym nie różni się od życia ich europejskich koleżanek. Trudno odmówić tej opinii przymiotu słuszności, pod warunkiem jednak, że opisujemy tylko i wyłącznie sytuację określonej grupy kobiet, zamieszkującej tzw. europejskie miasta, głównie Izmir czy Sztambuł. I od tego są jednak wyjątki. Aby zachować obiektywizm, należy sformułować wniosek uwzględniający poszczególne czynniki, składające się na sytuację kobiet w Turcji i ich pozycję względem mężczyzn. Najtrafniejsze, zdaniem autorów opracowania, jest podkreślenie, iż sytuacja kobiet w Turcji jest kwestią kulturową. Nie jest przy tym ani lepsza, ani gorsza od sytuacji kobiet w innych państwach, lecz po prostu inna i nie powinno się jej oceniać, patrząc przez pryzmat obserwatora przywiązanego do europejskich standardów w analizowanej dziedzinie. Różnice kulturowe sprawiają bowiem, że to, co w oczach Europejczyka jawi się jako ucisk, dla osób wychowanych w innym kręgu kulturowym może okazać się jedynym słusznym i jednocześnie możliwym do wyboru stylem życia.

Należy także pamiętać, iż Turcja zaliczana jest do grupy krajów intensywnie rozwijających się. Dokładna analiza zmian, jakie zaszły przez ostatnie dziesięciolecia w systemie prawnym Republiki oraz mentalności społeczeństwa tureckiego, prowadzi do wniosku, iż dalsza ewolucja sytuacji kobiet jest w tym kraju nieunikniona.

⁴¹ A. Szymański, *Między islamem a kemalizmem...*, op. cit., s. 149.

